

Пікулик О.І.кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка**Pikulyk Oksana**

Ivan Franko National University of Lviv

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено актуальним питанням використання ресурсу праці в економічній системі. Кількість та якість ресурсу праці впливають на рівень виробництва продукції, обсяг валового внутрішнього продукту, темпи економічного зростання, ступінь задоволення людських потреб, добробут населення країни. Проаналізовано складну ситуацію на ринку праці України та причини, які її зумовлюють. Зокрема, розглянуто динаміку кількості населення країни, рівень безробіття, економічну активність населення, рівень оплати праці, міграцію робочої сили. Здійснено міжнародні порівняння основних показників на ринку праці України та інших країн. Визначено наслідки безробіття для національної економіки. Виділено негативні моменти та низку важливих проблем, до яких призводить безробіття. Окреслено напрями дій уряду, які повинні бути націлені на зменшення рівня безробіття в нашій країні, створення сприятливих умов для збільшення кількості працевлаштованого населення та перетворення національного людського ресурсу на основне джерело економічного зростання в Україні.

Ключові слова: ресурс праці, робоча сила, природне безробіття, циклічне безробіття, рівень безробіття, повна зайнятість, мінімальна заробітна плата, демографічна ситуація, ринок праці.

Постановка проблеми. Ресурс праці є доволі складним структурним елементом економічних ресурсів ринкової економіки, на використання якого впливають різноманітні соціально-економічні процеси, що відбуваються в державі, а саме: науково-технічний прогрес, структурна перебудова економіки, зокрема домінуючий розвиток сфери послуг; інформатизація суспільства; переважання наукомісткого виробництва; посилення конкуренції; розвиток економіки знань; прискорене економічне зростання; нарощування виробничого потенціалу. Людські ресурси повинні відповідати новим вимогам виробництва. Саме тому особливої актуальності набувають проблеми ефективного та раціонального використання ресурсу праці з метою забезпечення повної зайнятості населення, створення розвинутого ринку робочої сили, запобігання масовому безробіттю та міграції. Ці проблеми не можуть бути вирішені ринковим механізмом саморегулювання і потребують державного втручання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси використання та регулювання ресурсу праці в Україні, проблеми зайнятості та безробіття є об'єктом наукових досліджень багатьох вітчизняних науковців. Зокрема, Н. Гончаренко, В. Близняк, Д. Бабич, Н. Бахчеванова, Л. Мельничук, В. Петюх, О. Малиновська, І. Бондар та ін. у своїх публікаціях вивчали та аналізували ринок праці в Україні та проблем його розвитку. Разом із тим потребує додаткового дослідження неоднозначна, невизначена та загрозлива ситуація, що нині склалася на ринку праці України внаслідок тих

негативних процесів, що відбуваються в економічній системі країни. Для поліпшення використання ресурсу праці та вирішення сучасних проблем функціонування вітчизняного ринку праці необхідне розроблення нових стратегічних напрямів державної політики у сфері регулювання, розвитку та вдосконалення ринку праці України.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є аналіз використання ресурсу праці в Україні за показниками зайнятості населення, рівня безробіття, оплати праці та трудової міграції.

Виклад основного матеріалу. Ресурс праці є важливим складником комплексу економічних ресурсів, які задіяні у створенні національного продукту країни. Праця разом із підприємницькими здібностями формує людські ресурси, необхідні для здійснення виробничого процесу. Ресурс праці – це сукупність фізичних і розумових здібностей людей, які використовуються у процесі господарської діяльності.

Кількість ресурсу праці залежить від кількості населення, природного приросту населення, рівня смертності, середньої тривалості життя, економічної активності населення, міграції робочої сили. Якість праці визначається грамотністю населення, рівнем освіти населення, вмінням, досвідом, майстерністю працівників, продуктивністю, новаторством.

Використання ресурсу праці залежить від функціонування ринку праці в країні. Ринок праці – це економічне середовище, простір, на якому в результаті конкуренції між економічними суб'єктами через меха-

нізм попиту і пропозиції встановлюються певний обсяг зайнятості і рівень оплати праці. У сучасних умовах ринок праці виступає як ринок трудових контрактів, оскільки останні фіксують обсяг та умови роботи, розміри винагороди за працю і строки її виконання.

Боротьба найманих працівників за свої права самостійно, а згодом через діяльність профспілкових організацій призвела до значного поліпшення умов праці, що знайшло відображення у скороченні тривалості робочого дня, запровадженні оплачуваних відпусток, зростанні рівнів заробітної плати, збільшенні вільного часу тощо. Так, наприклад, у США з часу, коли активізувалися перші масові страйки робітників (кінець XIX ст.) відбулося скорочення робочого дня (з 11–15 до 7–8 годин) та збільшення середньої зарплати у 160 разів (з 25 до 4 тис. доларів).

У 1919 р. урядами різних країн була заснована спеціалізована установа – Міжнародна організація праці (МОП) – для підтримки міжнародного співробітництва щодо поліпшення умов праці та зменшення соціальної несправедливості, діяльність якої націлена на боротьбу з бідністю і безробіттям, підтримку демократії і соціального діалогу. За критеріями МОП, працездатним вважається вік від 15 до 70 років.

Нині в економічних системах країн спостерігається неповне залучення ресурсу праці до процесу виробництва. Поширюється складне соціально-економічне явище, за якого частина економічно активного населення не має роботи й заробітку, – безробіття. Це явище не тільки економічне, хоча виникає саме у сфері економіки, оскільки воно має соціальний, психологічний та моральний аспекти. Проблема безробіття безпосередньо пов'язана з політикою держави.

З економічного погляду повністю уникнути безробіття неможливо, бо в кожній економічній системі існує природне безробіття, яке є сумою фрикційного та структурного безробіття та вважається найнижчим допустимим рівнем безробіття, що не призводить до негативних наслідків в економіці. Проте фактичне безробіття перевищує природний рівень унаслідок того, що існує циклічне безробіття. Саме циклічне безробіття, яке пов'язане з коливаннями ділової активності та скороченням попиту на робочу силу, призводить до значних утрат економіки через недовиробництво певного обсягу продукції. Зі зростанням циклічного безробіття фактичний валовий внутрішній продукт відстає від потенційного, а ВВП-розрив збільшується. Усе це відображається на обсягах виробленої продукції, ступені задоволення потреб та добробуті населення країни, тому політика кожної держави повинна бути націлена на управління ресурсом праці з метою збільшення його економічної активності та підвищення рівня зайнятості в економічній системі. Якщо повністю уникнути безробіття неможливо, то завданням уряду є зведення рівня безробіття до мінімуму.

Часом помилкова політика держави на ринку праці спричиняє виникнення інституційного безробіття, яке є складовою частиною фрикційного безробіття і прояв-

ляється у тому, що деяка частина працездатного населення не поспішає влаштуватися на роботу через надмірні соціальні виплати у вигляді допомоги з безробіття, запровадження гарантованого високого рівня мінімальної заробітної плати тощо. Це призводить до нераціонального використання ресурсу праці та збільшення чисельності безробітних у країні.

У ринковій економіці не існує такого механізму, який гарантував би повну зайнятість населення, бо нині проблема безробіття не розв'язується через механізм ринкового саморегулювання, а потребує державного втручання у функціонування ринку праці.

Регулювання ринку праці є об'єктивно необхідним процесом та важливим напрямом розвитку національної економіки. Зміни у змісті та формах праці потребують оновлення системи регулювання ресурсу праці. Вітчизняний ринок праці характеризується територіальними та професійно-кваліфікаційними диспропорціями між попитом та пропозицією на робочу силу, дисонансом якісної й кількісної підготовки кадрів, погіршенням умов зайнятості, низьким рівнем оплати праці.

На кількість ресурсу праці в Україні передусім впливає зменшення кількості населення внаслідок від'ємного природного приросту. Згідно з переписом 2001 р., кількість населення в Україні становила 48 млн 457 тис. 100 осіб. За результати електронного перепису населення станом на 1 грудня 2019 р. в Україні було 37 млн 289 тис. 300 осіб. Отже, кількість наявного населення зменшилася на 11 млн 167 тис. 800 осіб (або на 23%) [1].

Народжуваність 2017 р. становила 10,72% (189-е місце у світі), смертність – 14,46% (5-е місце у світі). Природний приріст на 1 тис. осіб обчислюється як різниця між сумарним коефіцієнтом народжуваності та сумарним коефіцієнтом смертності: $10,7 - 14,5 = -3,74\%$. Отже, в Україні смертність більша за народжуваність, що зумовлює від'ємний природний приріст населення [2].

Такі негативні тенденції у динаміці населення України відповідним чином відображаються на скороченні ресурсу праці, зменшенні кількості працездатного населення країни, робочої сили на зайнятих.

Економічно активне населення, або робоча сила країни, на кінець 2019 р. становило 17 381,8 тис. осіб, із них кількість зайнятих дорівнювала 15 894,9 (91,4% від робочої сили та 42% від загальної кількості населення) [3].

Для України характерним є процес «старіння нації», коли частка людей похилого віку в структурі населення зростає високими темпами. Така тенденція нині простежується у багатьох країнах світу. Україна входить до тридцятки «найстаріших» країн світу за часткою осіб віком 60 років і старше. Відповідно до національного демографічного прогнозу, до 2025 р. частка осіб старше 60 років становитиме 25% загальної чисельності населення, віком 65 років і старше – 18,4%. Унаслідок такої тенденції на кожного зайнятого щороку припадає все більше незайнятих. Так, станом на 1 січня 2020 р. в Україні було 11,3 млн пенсіонерів [4].

Нині у більшості країн світу, у тому числі і в Україні, на законодавчому рівні затверджено восьмигодинний робочий день. Проте є винятки. Так, дев'ять годин щодня працюють у Швейцарії, Норвегії та Індії. А найменша тривалість робочого дня – в Італії – 6,6 год., Франції – 7 год. і Данії – 7,4 год. Сім робочих днів на тиждень за законодавством допускається у Грузії та Новій Зеландії.

Тривалість відпустки в Україні становить 24 дні, що загалом відповідає більшості країн. Проте існують і винятки. Найдовше тривають відпустки у французів та фінів (30 робочих днів). Найменші відпустки – у Південній Кореї, де річна відпустка, як правило, не перевищує трьох днів, у Китаї та Філіппінах – 5, у Таїланді – 6, у Японії – 9 днів.

Основним економічним чинником попиту на працю є фонд заробітної плати, який роботодавець може використати для найму певної кількості працівників. Висока заробітна плата при цьому зменшує попит на працю, і навпаки. Водночас надто низька заробітна плата зменшує пропозицію праці і посилює небажання працівника найматися на роботу, змушує його шукати кращі умови праці.

У багатьох країнах, у тому числі і в Україні, держава втручається у функціонування ринку праці, встановлюючи мінімальний розмір заробітної плати. Рівень мінімальної зарплати є такою собі соціальною гарантією, тобто це сума, менше якої роботодавець не має права платити своїм працівникам. На початок 2020 р. Україна займала 185-е місце у світі за розміром мінімальної заробітної плати. У нашій країні з 1 січня 2020 р. мінімальна заробітна була встановлена у розмірі 4 723 грн (що відповідало 200 долларам). Порівняно з 2019 р. вона зросла на 550 грн, або на 13,2%, і становить 28,31 грн за годину. Для порівняння мінімальна зарплата в європейських країнах становить: у Люксембурзі – \$2361; у Німеччині – \$1779; у Франції – \$1734; у Словенії – \$1050; у Польщі – \$599 [5].

Мінімальна заробітна плата впливає на середній розмір заробітку в країні. Середня заробітна плата в Україні на початок 2020 р. становила 12 264 грн., або 450 долларів на місяць, 20 долларів на день або 2,5 долари за годину. Для порівняння: у сусідній Польщі ці показники становлять відповідно 1 536 долларів, 73 і 9.

Нераціональне використання ресурсу праці проявляється у неповному залученні працездатного населення до процесу створення національного продукту, результатом чого є виникнення безробіття. Безробіття є однією з глобальних макроекономічних проблем сучасного етапу розвитку світової економіки та важливою характеристикою конкурентоспроможності ринку праці. Незайнята робоча сила означає неповне використання економічного потенціалу суспільства, прямі економічні втрати. Безробіття призводить до прямого падіння раніше досягнутого рівня життя. Допомога по безробіттю завжди є меншою, ніж заробітна плата, і має тимчасовий характер. Зростання безробіття

знижує купівельний, інвестиційний попит, скорочує обсяги заощаджень у населення.

За даними МОП, у 2019 р. понад 192 млн людей у світі не мали роботи, а 1,4 млрд осіб змушені працювати на погано оплачуваних роботах без соціального захисту. Середній рівень безробіття у світі – 5,6%. Найвищий його рівень – 11,7% – зафіксовано у країнах Північної Африки. Кількість людей, що не мають роботи, там становить близько 8,7 млн осіб. Проте існують країни, де рівень безробіття є надзвичайно високим. Це, як правило, країни з низьким рівнем розвитку економіки, низьким ступенем грамотності населення, де переважає натуральне господарство та нерозвинута промисловість. Лідерами серед таких країн є: Зімбабве, де рівень безробіття досягає 95%, Демократична Республіка Конго – 53%, Туркменістан – 60%, Буркіна-Фасо – 77%, Ліберія – 90%.

На кінець 2019 р. в Україні безробітне населення становило 1 486,9 тис осіб (при цьому лише 338 тис зареєстрованих безробітних), а рівень безробіття становив 8,6% (проти 9,1% у 2018 р.) [3].

Існує багато проблем щодо статистики безробіття в Україні, які не дають змоги об'єктивно оцінювати реальний його рівень в Україні: неможливо врахувати осіб, які не стоять на обліку в службі зайнятості; статистика не враховує часткову зайнятість; неправдива інформація з боку безробітних; велика кількість працівників працює без офіційного оформлення; не включаються до складу безробітні селяни.

Існування безробіття в економічній системі сприяє підвищенню соціальної цінності робочого місця, зростанню соціальної значимості праці, посиленню конкуренції на ринку праці між працівниками, стимулює бажання працівників самовдосконалюватися та поглиблювати свої знання, сприяє підвищенню інтенсивності і продуктивності праці. Водночас безробіття призводить до значних негативних наслідків: зменшення фактичного валового внутрішнього продукту (за оцінками експертів, збільшення безробіття на 1% призводить до втрати майже 2,5% обсягу річної продукції, тобто суспільство втрачає значний обсяг недовироблених товарів і послуг); скорочення податкових надходжень до бюджету та зростання витрат на виплати допомоги безробітним; зниження трудової активності; падіння життєвого рівня населення та поглиблення соціальної диференціації; посилення соціальної напруги та загострення криміногенної ситуації, внаслідок зростання кількості психічних захворювань, злочинів та самогубств. За тривалого безробіття працівник утрачає кваліфікацію, а одержання нової кваліфікації й адаптація до нових умов часто протікають для нього болісно.

У нинішніх умовах поглиблення процесів глобалізації та європейської інтеграції, запровадження безвізового режиму мільйони співгромадян намагаються поліпшити своє фінансове становище і реалізувати кар'єрні очікування в інших країнах. Україна на міжнародних ринках відіграє провідну роль у процесах масової міграції та виступає переважно як дер-

жава – експортер робочої сили, або міграційний донор. За даними Центру економічної стратегії, близько 16% працездатного населення України є трудовими мігрантами. Варто врахувати, що загальною тенденцією української міграції зараз є її «циркулярний» характер: громадяни заробляють за кордоном гроші і повертаються, щоб витратити їх удома. Тому одночасно за кордоном перебувають не всі 4–5 млн трудових мігрантів, а близько 2–3 млн осіб. Міграція робочої сили є чинником зменшення бідності, напруги на ринку праці, джерелом значних валютних надходжень, але водночас несе ризики втрати частини необхідного для розвитку країни трудового та інтелектуального потенціалу. Трудова міграція не сприяє наповненню пенсійного і соціального фондів через відсутність відрахувань від заробітної плати заробітчан.

Пріоритетними напрямками державної політики, спрямованої на поліпшення використання ресурсу праці в Україні, повинні бути:

- удосконалення нормативно-правового регулювання та приведення трудового законодавства України у відповідність до міжнародних норм і стандартів;
- розроблення активної державної соціально-економічної політики, спрямованої на залучення молоді та випускників вищих навчальних закладів до потенційного ринку праці;
- забезпечення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу, поліпшення інвестиційного клімату в країні з метою створення нових робочих місць;
- забезпечення розвитку інфраструктури та збільшення кількості переробних підприємств на селі з метою подолання сільського безробіття;
- оновлення та підвищення технічного рівня робочих місць, активізація інноваційної зайнятості;
- удосконалення податкового законодавства з питань працевлаштування, легалізація тіньової зайнятості шляхом значного підвищення штрафів та посилення відповідальності за порушення трудового законодавства;
- створення умов для підвищення економічної активності населення;

– прогнозування обсягу і структури попиту та позиції на ринку праці, забезпечення збалансованості ринку освітніх послуг і ринку праці;

– зростання рівня оплати праці та вдосконалення системи оплати праці з метою відродження основних функцій заробітної плати;

– збільшення попиту на робочу силу як із боку приватного, так і з боку державного сектору економіки, залучення безробітних до виконання оплачуваних громадських робіт;

– надання державою субсидій на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів із метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняних фахівців;

– перехід до більш гнучких, функціонально індивідуалізованих і нестандартних форм зайнятості (часткова зайнятість, неповний робочий день чи тиждень, короткострокові контракти, домашній офіс тощо);

– здійснення комплексної оцінки міграційних потоків із метою зменшення масштабів трудової міграції та надання працездатному населенню можливості реалізувати свої здібності на вітчизняному ринку праці.

Висновки. Проведений аналіз функціонування національного ринку праці за останні роки дає підстави стверджувати про неефективне та нераціональне використання ресурсу праці в Україні. Про це свідчать демографічна криза, від'ємний природний приріст населення, наявність диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицією, неузгодженість ринку праці з ринком освітніх послуг, зниження економічної активності та рівня зайнятості працездатного населення, трудова бідність та зниження реальної заробітної плати, розшарування населення на соціально вразливі групи, активізація трудової міграції, зниження якості трудового потенціалу та мотивації до продуктивної діяльності. Отже, сучасну кризову ситуацію у сфері використання ресурсу праці в Україні можна виправити завдяки виваженій політиці держави, спрямованій на реалізацію низки заходів, націлених на підвищення рівня зайнятості в країні.

Список літератури:

1. Порівнюємо дані перепису населення України 2020 та 2001 років. URL : <https://www.slovoidilo.ua/2020/01/23/infografika/suspilstvo/porivnyuemo-dani-perepysu-naselennya-ukrayiny-2020-2001-rokiv> (дата звернення: 23.04.2020).
2. Список країн за природним приростом населення. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_природним_приростом_населення (дата звернення: 23.04.2020).
3. Безробіття в Україні 2020. URL : <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/> (дата звернення: 23.04.2020).
4. У Пенсійному фонді назвали кількість пенсіонерів в Україні та середній розмір виплат. URL : <https://hromadske.ua/posts/u-pensijnomu-fondi-navali-kilkist-pensioneriv-v-ukrayini-ta-rozmir-serednoyi-viplati> (дата звернення: 23.04.2020).
5. Список мінімального розміру оплати праці за країною. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_мінімального_розміру_оплати_праці_за_країною (дата звернення: 23.04.2020).

References:

1. Compare the census data of Ukraine 2020 and 2001 [Porivniuiemo dani perepysu naselennia Ukrainy 2020 ta 2001rokiv]. Available at: <https://www.slovoidilo.ua/2020/01/23/infografika/suspilstvo/porivnyuemo-dani-perepysu-naselennya-ukrayiny-2020-2001-rokiv> (accessed 23.04.2020).

2. List of countries by natural population [Spysok krain za pryrodnyum pryrostom naseleunia]. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_країн_за_природним_приростомнаселення (accessed 23.04.2020).

3. Unemployment in Ukraine 2020 [Bezrobittia v Ukraini 2020]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/> (accessed 23.04.2020).

4. The Pension Fund named the number of pensioners in Ukraine and the average size of payments [U Pensiinomu fondi nazvaly kilkist pensioneriv v Ukraini ta serednii rozmir vyplat]. Available at: <https://hromadske.ua/posts/u-pensijnomu-fondi-navali-kilkist-pensioneriv-v-ukrayini-ta-rozmir-serednoyi-viplati> (accessed 23.04.2020).

5. List of minimum wage by country [Spysok minimalnoho rozmiru opłaty pratsi za krainoiu]. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_мінімального_розміру_оплати_праці_за_країною (accessed 23.04.2020).

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВОГО РЕСУРСА В УКРАИНЕ

Статья посвящена актуальным вопросам использования трудового ресурса в экономической системе. Количество и качество трудовых ресурсов влияют на уровень производства продукции, объем валового внутреннего продукта, темпы экономического роста, степень удовлетворения человеческих потребностей, благосостояние населения страны. Проанализирована сложная ситуация на рынке труда Украины и причины, которые ее вызывают. В частности, рассмотрены динамика численности населения страны, уровень безработицы, экономическая активность населения, уровень оплаты труда, миграция рабочей силы. Осуществлены международные сопоставления основных показателей на рынке труда Украины и других стран. Определены последствия безработицы для национальной экономики. Выделены негативные моменты и ряд важных проблем, к которым приводит безработица. Определены направления действий правительства, которые должны быть нацелены на уменьшение уровня безработицы в нашей стране, создание благоприятных условий для увеличения количества трудоустроенного населения и превращения национального человеческого ресурса в основной источник экономического роста в Украине.

Ключевые слова: трудовой ресурс, рабочая сила, естественная безработица, циклическая безработица, уровень безработицы, полная занятость, минимальная заработная плата, демографическая ситуация, рынок труда.

PROBLEMS OF USING THE LABOR RESOURCE IN UKRAINE

The article deals with topical issues of using the labor resource in the economic system. The quantity and quality of the resource labor influences the level of production, the volume of gross domestic product, the rate of economic growth, the degree of satisfaction of human needs, the welfare of the population of the country. The difficult situation on the labor market of Ukraine and the reasons that cause it are analyzed. In particular, the population dynamics of the country, the unemployment rate, the economic activity of the population, the level of remuneration, and the migration of labor are considered. It is noted that nowadays labor migration has entered a qualitatively new stage of its formation and has become one of the main factors of socio-economic transformations and development of the national economy. The activation of labor migration has recently been conditioned both by factors of the internal economic development of each individual country and by external factors as well as by objective and subjective factors. The main attention is paid to the study of the problem of increasing the number of labor migrants in Ukraine, which is related to the development of European integration and the introduction of visa-free regime. The author analyzes the difficult economic and demographic situation in Ukraine and the reasons that cause the massive displacement of labor resources from our country abroad. International comparisons of the main indicators on the labor market of Ukraine and other countries have been made. The consequences of unemployment for the national economy have been determined. The negative points and a number of important problems that lead to unemployment are highlighted. The directions of the government's actions, which should be aimed at reducing the unemployment rate in our country, creating favorable conditions for increasing the number of employed people and transforming the national human resource into the main source of economic growth in Ukraine, are outlined. The basic tendencies of the modern labor market in Ukraine are identified, problems are considered and their solutions are proposed.

Key words: labor resource, labor force, natural unemployment, cyclical unemployment, unemployment rate, full employment, minimum wage, demographic situation, labor market.